

4. *Кром М.М.* Меж Русью и Литвой: западнорусские земли в системе Руссо-литовских отношений конца XV – начала XVI в. – М., 1995.
5. *Матвей Меховский.* Трактат о двух Сарматиях. – М.; Л., 1936.
6. *Миллер И.С.* Польская философская и общественная мысль эпохи Возрождения /И.С. Миллер, В.С. Нарский // Польские мыслители эпохи Возрождения. – М., 1960. – С. 19–123.
7. *Мыльников А.С.* Картина славянского мира: взгляд из Восточной Европы. Этногенетические легенды – догадки – протогипотезы XVI – начала XVIII века. – СПб., 2000.
8. Полное собрание русских летописей. – М., 1980. – Т. 35.
9. *Рогов А.И.* Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрыйковский и его «Хроника»). – М., 1966.
10. *Толчко О.П.* Русь: держава і образ держави. – К., 1994.
11. *Улащик Н.Н.* Белорусско-литовское летописание // Вопросы истории. – 1984. – № 2. – С. 63–73.
12. *Улащик Н.Н.* Введение в изучение Белорусско-Литовского летописания. – М., 1985.
13. *Яковенко Н.М.* Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 2005.

Надійшла до редколегії 22.10.2007 року

УДК 94 (477.5) «1735-1739»

О.А. Репан

Дніпропетровський національний університет

МОБІЛІЗАЦІЇ ЛІВОБЕРЕЖНОГО КОЗАЦТВА ДО ДАЛЕКИХ ВИПРАВ 1739 р.

Висвітлено механізм та особливості проведення мобілізації особового складу лівобережних полків до далеких виправ 1739 р.

Воєнна історія, зокрема козацького часу, належить до напрямів історіографії, які дуже динамічно розвиваються. На організаційному

рівні це втілюється в роботі Інституту воєнної історії (д.і.н. О.Гуржій), існуванні часопису «Воєнна історія України», виданні цілої низки монографічних досліджень. У той же час певні сюжети, до яких вже звертали-ся дослідники, не висвітлені повно і вимагають подальшого опрацювання джерел.

Одним із таких сюжетів є мобілізація лівобережних козацьких полків до далеких виправ 1739 р. під час російсько-турецької війни 1735–1739 рр. Певною мірою ця проблема розглядалася в монографіях А. Байова [14], О. Апанович [12], дослідженнях автора цих рядків [18, 19]. Наразі проведені додаткові архівні пошуки дозволяють дещо розширити наші уявлення про залучення гетьманців до далеких походів 1739 р.

Однією з важливих проблем, які постали наприкінці війни перед керівництвом Генеральної військової канцелярії, стало проведення мобілізації. Фельдмаршал Лассі, за документами Кабінету Міністрів, у березні 1739 р. вимагав для Кримського походу 6 000 кінних гетьманців та 3 000 кінних слобожан, а також 3 000 піших гетьманців на флотилію в Азов. До армії фельдмаршала Мініха, за даними О. Апанович, планували залучити 6 000 гетьманців, 1 000 регулярних козаків із Слобідської України та близько 2 000 запорожців [9, с. 27; 12, с. 57].

Суттєве зменшення чисельності виборних козаків додавало головного болю керівництву Гетьманщини. На спеціально присвяченому цій проблемі засіданні прийняли рішення про переведення заможних підпомічників до категорії виборних. Кожна полкова канцелярія отримала укази Генеральної військової канцелярії, які передбачали покарання за нестачу виборних. У залежності від ступеню провини старшини могли бути оштрафовані на 2 карб. за кожного відсутнього виборного або позбавлені маєтків [1, арк. 2–5].

Днем готовності до походу Генеральна військова канцелярія визначила 18 березня. В експедицію фельдмаршала Мініха (канцелярські документи найчастіше іменують її Хотинським походом) вирушали Стародубський, Київський, Чернігівський, Прилуцький, Переяславський, Миргородський та Полтавський полки. Очолив козацький корпус генеральний осавул Федір Лисенко, а його війська мали зібратися в трьох містах:

- Київ — Київський, Стародубський та Чернігівський;
- Переяслав — Переяславський та Прилуцький;
- Канів — Миргородський та Полтавський полки [1, арк. 2–12].

Генеральне рандеву армії Б. Мініха мало відбутися 26 квітня в Переяславі, проте за свідченням бунчукового товариша Я. Марковича він

сам прибув до місця збору лише 9 травня і аж ніяк не запізнився, адже переправа через Дніпро розпочалася лише 24 травня [10, с. 63–64].

Залучення бунчукових товаришів до походу мало масштабний характер. Наказ фельдмаршала Мініха передбачав їх масову участь у виправі, адже в попередні роки багато хто з цих старшин знаходив собі значно «важливішу» службу в межах Гетьманщини. Траплялися випадки, коли від виправи вдавалося ухилитися, як, наприклад, бунчуковому товаришу Олександрову Гамалії. Проте для цього потрібен був удар блискавки в його намет, та ще й відбувся він під час Дністровського походу 1738 р. Поганий стан здоров'я цього старшини засвідчив сам голова Правління гетьманського уряду А. Румянцев. Загалом у Хотинську виправу рушили 98 бунчукових, а вдома лишилися 19 їх колег [2, арк. 13; 17, с. 127–128]. Попри затримки (а можливо, і завдяки їм) Генеральній військовій канцелярії вдалося виконати план мобілізації. Корпус Ф. Лисенка у Хотинській виправі [7, арк. 2] відтворений в табл. 1:

Таблиця 1

Назва полку	Кількість козаків
Полтавський	882
Миргородський	1194
Прилуцький	841
Переяславський	1234
Київський	549
Чернігівський	800
Стародубський	500
Загалом:	6 000

За чернетковими планами Генеральної військової похідної канцелярії, [7, арк. 2] старшинський склад цих полків подано в табл. 2:

Таблиця 2

Полк	Командир	Полкових старшин	Дійсних сотників	Значкових товаришів
Полтавський	В. Кочубей	2	10	17
Прилуцький	Г. Галаган	4	5	21
Переяславський	С. Сулима	5	11	21
Миргородський	В. Капніст	4	?	?
Стародубський	А. Радіщев	3	6	51
Київський	В. Танський	3	6	12
Чернігівський	В. Ізмайлов	5	12	25

Цікавою проблемою є відповідність цих попередніх розписів дійсності. Як бачимо, за планом кожен полк мав очолити полковник. Однак не забуваймо, що Чернігівський та Стародубський полки очолювали росіяни, які в попередні кампанії жодного разу не вирушали в далекі виправи [19, с. 46]. Я. Маркович, безпосередній учасник Хотинського походу, згадує у своєму щоденнику полковників-українців: перяславського С. Сулиму, миргородського В. Капніста, київського В. Танського, полтавського В. Кочубея [10, с. 68, 69, 77, 87]. Жодного запису про присутність у складі корпусу гетьманців А. Радіщева та В. Измайлова немає, хоча ці офіцери згадуються в інших обставинах, тобто говорити про свідоме ігнорування полковників-росіян автором наративу не випадає.

Аргументом на користь чергової неучасті цих офіцерів у далекій виправі є згадки в документах Стародубського полку як командирів полку в кампанії 1739 р. обозного М. Ханенка та осавула Г. Донченка, причому саме М. Ханенко організовує переправу стародубців через Дніпро в районі Межигірського монастиря [5, арк. 2, 8, 10]. Очевидно, саме він і очолив полкову команду в Хотинській виправі, а на долю Г. Донченка випало командування стародубцями (736 шабель) під час охорони кордонів [7, арк. 2].

Більш докладні дані є в нашому розпорядженні стосовно особового складу Полтавського полку. Цей відділ 24 квітня 1739 р. вирушив на з'єднання з армією під проводом полкового судді Г. Сахновського та осавула І. Сулими. Таким чином, план стосовно цього полку щодо участі у виправі двох дійсних полкових старшин було виконано. Трохи не дотягнули полтавці до планової кількості дійсних сотників, яких вийшло в похід 9 замість 10 (табл. 3).

Таблиця 3

Назва сотні	Сотник
Друга полкова	Григорій Штепа
Решетилівська	Семен Бузановський
Старосанжарівська	Григорій Занковський
Кобеляцька	Максим Іванович
Нехворощанська	Каленик Прокопів
Маяцька	Гаврило Штепа
Царичанська	Йосип Бабанський
Переволочанська	Йосип Вовк

Полтавський полк виставив 17 значкових товаришів і 882 козака. Разом усіх чинів полку вирушило в похід 932 [8, арк. 3–27].

Меншою мірою можемо відтворити особовий склад старшини Миргородського полку в цій виправі, оскільки в нашому розпорядженні є тільки документи про повернення половини полку 8 жовтня 1739 р. додому. Цей відділ під орудою полкового судді Федора Остроградського фельдмаршал Мініх відпустив у Гетьманщину від Хотина. З полкової старшини 8 жовтня повернулися також осавул Семен Галаган та хорунжий Максим Леонтович [2, арк. 91–92]. Крім полковника В. Капніста, про якого йшлося вище, у поході брав участь другий полковий осавул Тимофій Кальницький [4, арк. 35]. Документ про повернення команди Ф. Остроградського засвідчує участь у Хотинській виправі сотників: хорольського Яреми Родзянка, городиського Мойсея Кодинця, остапівського Федора Базилевського та сорочинського Федора Охримовича [2, арк. 92].

Стосовно старшин інших полків наші дані вкрай обмежені. З Переяславського полку у виправі брав участь полковий суддя Семен Безбородько [4, арк. 11] та баришівський сотник Лизакевич [11, с. 159]. У складі корпусу Ф. Лисенка діяв полковий гадяцький суддя В. Биковський, хоча його полк призначався для походу на Крим. Цікаво, що новопризначений гадяцький полковник П. Галецький не мав інформації про місцезнаходження свого підлеглого перед початком виправи [4, арк. 21; 6, арк. 2].

У Кримському поході 1739 р. лівобережний корпус діяв у складі армії фельдмаршала Лассі, центром збору військ визначався Ізюм. Загалом до цієї виправи Генеральна військова канцелярія за остаточним рішенням Кабінету Міністрів мала мобілізувати 5 300 кінних та 2 000 піших козаків. Кінні мусили брати участь у бойових діях у Криму, піші — долучитися до залоги Азова. Лівобережний корпус складався з вояків трьох полків [12, с. 57] (табл. 4).

Таблиця 4

Назва полку	Кінних козаків	Піших козаків
Гадяцький	1400	500
Лубенський	2 100	700
Ніжинський	1 800	800
Загалом:	5 300	2 000

На чолі лівобережного корпусу в складі армії фельдмаршала Лассі у 1739 р. був генеральний хорунжий Яким Горленко. Він отримав укази Генеральної військової канцелярії про своє призначення 29 і 31 березня,

а 24 квітня вирушив у похід. Щоправда, лише 2 травня генеральний хорунжий звернувся до свого керівництва із проханням забезпечити його корпус відповідною символікою та канцеляристами. Прапор із Глухова надіслали з козаком надвірної корогви С. Збаразьким, а музик Я. Горленко мав забрати в одному зі своїх полків [3, арк. 2–4].

За чернетковими планами Генеральної військової канцелярії до цієї виправи мали бути залучені: з Лубенського полку – полковник П. Апостол, 3 полкових старшин, 33 значкових товариша; з Гадяцького полку – полковник П. Галецький, 5 полкових старшин, 7 сотників, 20 значкових товаришів.

Чернеткових записів стосовно Ніжинського полку не збереглося [7, арк. 4]. Найповніші дані є в нашому розпорядженні щодо Гадяцького полку, який 26 квітня вже вирушив у похід. 3-поміж полкових старшин до виправи були залучені (табл. 5).

Таблиця 5

Посада	Ім'я та прізвище
полковник	Петро Галецький
осавул	Олексій Бугаєвський
осавул	Йосип Ситенський
хорунжий	Іван Донченко
хорунжий	Дмитро Кушевський

Якщо врахувати участь полкового судді В. Биковського у Хотинській виправі, залучення полкового писаря Івана Ситенського до охорони кордону та правління полком на час походу обозним Пилипом Борзаківським, то стане зрозумілим, що у 1739 р. гадяцька полкова старшина не марно їла свій хліб [6, арк. 2–3]. Участь сотників цього полку в Кримській виправі демонструє табл. 6.

Таблиця 6

Назва сотні	Ім'я та прізвище сотника
Веприцька	Прокіп Масюк
Грунська	Ілля Милорадович
1 Опішнянська	Іван Корицький
2 Опішнянська	Андрій Дем'янов
2 Зеньківська	Данило Жадко
Ковалювська	Данило Лесевич
Лютенська	Лук'ян Засядько

Загалом усіх чинів полку виступило в похід 1475 [6, арк. 5—23]. Звіт полку про повернення дає підстави стверджувати участь у цьому поході комишанського сотника Павла Антонова, проте чи то він замінив когось з вищезгаданих старшин, чи то додався до них — докладніше невідомо [2, арк. 97].

Ніжинський полк відмобілізувався важче. Проблема полягала в загальній затримці полку, внаслідок чого Генеральна військова канцелярія наказала засейменським сотням, які вже зібралися, йти на з'єднання з генеральним хорунжим Я. Горленком окремо. Проте в результаті полк виконав поставлене мобілізаційне завдання і в похід вирушили полковник І. Хрушов, 2 полкових старшин, 10 дійсних сотників, 7 значкових товаришів та 1 800 козаків. Обозний полковий Танський очолив 2 000 козаків, які вирушили в Азов. Як бачимо з цієї справи, в даному випадку ми маємо цікавий виняток із правил, адже полковник-росіянин таки пішов у похід разом із своїм полком [2, арк. 358]. Про Лубенський полк маємо повідомлення Генеральної військової канцелярії стосовно виконання норми мобілізації та лист полковника Петра Апостола про своє повернення з походу. На жаль, докладніше склад полку в поході виявити не вдалося, знаємо лише, що з полковником із виправи повернулися полковий обозний, 3 сотників та 1439 козаків. Очевидно, що полк був розділений і частину старшини і козаків фельдмаршал Лассі відпустив у інший час [2, арк. 387].

Таким чином, робота з мобілізаційними матеріалами лівобережних полків у 1739 р. дозволяє зробити певні висновки. В цей рік фіксується безпрецедентно жорсткі заходи щодо участі в далеких походах дійсної старшини, причому Генеральній військовій канцелярії вдалося залучити до виправи навіть одного з полковників-росіян. Так само масштабним, на відміну від минулих років, було залучення до Хотинської виправи бунчукових товаришів. Документи Генеральної військової канцелярії та Генеральної військової похідної канцелярії засвідчують твердження, що закріпились в історіографії, про фактичне невиконання кількісних показників мобілізації лівобережними полками. В той же час терміни мобілізації не були витримані. Очевидно, що часто незадовільним був і матеріальний стан гетьманців, які брали участь у далеких виправах, як внаслідок загального занепаду господарства під час війни, так і внаслідок смертей та поранень самих козаків.

Бібліографічні посилання

1. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 51, оп.3, спр. 6758.
2. ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 1, спр. 7615.
3. ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 1, спр. 7767.
4. ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 1, спр. 8433.
5. ЦДІАУК. – Ф. 64, оп. 1, спр. 923.
6. ЦДІАУК. – Ф. 1501, оп. 1, спр. 59.
7. ЦДІАУК. – Ф.1501, оп. 1, спр. 61.
8. ЦДІАУК. – Ф.1501, оп. 1, спр. 62.
9. Бумаги Кабинета Министров императрицы Анны Иоанновны. Т.VIII. (январь-июнь 1739 г.) // СИРИО.– 1907. – Т.126.
10. Дневныя записки малороссійскаго подскарбія генеральнаго Якова Марковича.– М., 1859. – Ч. 2.
11. Мотыжинский архив. Акты Переяславского полка 17-18 века. – К., 1890.
12. *Апанович О.* Збройні Сили України в першій половині XVIII ст. – Д., 2004.
13. *Байов А.* Русская армия в царствование императрицы Анны Иоанновны. Т.1. – СПб., 1906.
14. *Байов А.* Русская армия в царствование императрицы Анны Иоанновны. Т.2. – СПб., 1906.
15. *Байов А.* Примечания // Байов А. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоанновны. – СПб., 1906. – Т.1. – С. 1 – 247.
16. *Заруба В.* Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII ст. – Д., 2003.
17. *Окиншевич Л.* Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині 17–18 століть // ЗНТШ. – Т.157. Окреме видання. – Мюнхен, 1948.
18. *Репан О.* Мобілізація козаків Гетьманщини для воєнних походів у 1735–1739 рр. // Київська старовина. – 2000. – №1. – С.18–29.
19. *Репан О.* Урядова старшина Гетьманщини в російсько-турецькій війні 1735–1739 рр. // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Х., 2004. – Т.10 (Нова серія). – С. 43–70.
20. *Сокирко О.* Українські найманці: Охотницьке військо Лівобережної Гетьманщини 1669–1672 рр. – К., 1998.
21. *Сокирко О.* Рицарі «другого сорту». Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669–1726 рр. – К., 2006.
22. *Стороженко І.* Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у

Визвольній війні українського народу середини XVII ст. Книга 1: Воєнні дії 1648–1652 рр. – Д., 1996.

23. *Шнитальов Г.* Запорозьке військо в російсько-турецькій війні 1735–1739 рр. – Запоріжжя, 2002.

Надійшла до редколегії 15.10.2007 р.

УДК 940.31.5(477.53)

В.І. Дудка

*Кременчуцький державний політехнічний університет
ім. М. Остроградського*

**КОЗАЦЬКИЙ СТАН ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ
НАДДНІПРЯНЩИНІ НАПЕРЕДОДНІ РЕВОЛЮЦІЇ
1917–1920 рр.**

Розкрито вплив козацького стану Полтавської і півдня Чернігівської губерній на соціально-економічні та політичні процеси напередодні Української національно-демократичної революції 1917–1920 рр.

Дослідження політичної та соціально-економічної історії українського козацтва в більшості випадків закінчується останньою чвертю XVIII ст., що можна пояснити імперськими потугами ліквідувати українське козацтво як військову та соціальну складову суспільних процесів межі століть. Подальша історія козацтва відслідковується дуже мало, будучи зведеною до двох напрямків досліджень: переселення українських козаків до регіонів Кубані й Передкавказзя та трансформації козаків малоросійських губерній у категорії залежних селян, державних селян, а старшини, відповідно, у дворянський стан. Статус козаків, які залишилися на Лівобережжі, фактично залишається білою плямою протягом всього XIX с.

У той же час є сенс виділяти козацтво («Козацтво малоросійське» – В.Д.) не лише на момент реформи 1861 р., а й на початок революцій-